

Krzysztof Walenta

NOWE MATERIAŁY Z TZW. FAZY WIELKOWIEJSKIEJ W ORLIKU,
GM. BRUSY, STANOWISKO 4

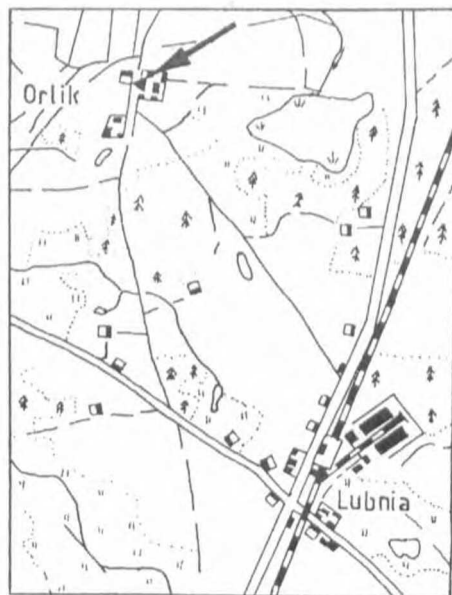
Zagadnienie wyodrębnienia tzw. fazy wielkowiejskiej od szeregu lat wywołuje spory naukowe¹. Faza ta stanowi niezwykle ważne ogniwo w kształtowaniu się osadnictwa na Pomorzu Wschodnim we wczesnej epoce żelaza. Argumenty badaczy uczestniczących w polemikach zmierzały do wykazania przewagi w niej elementów kultury łużyckiej nad elementami kultury pomorskiej lub odwrotnie, co pozwalało zaliczyć omawianą fazę do jednej z wymienionych kultur². Ważnym argumentem w prowadzonych dyskusjach miała być ciągłość użytkowania cmentarzysk w Wielkiej Wsi i Swarzewie. Niestety, trudności w zaszeregowaniu materiałów do poszczególnych stanowisk i grobów ograniczyły ich wartość dowodową³. Także badania na innych stanowiskach (Gościcino, Gdynia – Wzgórze Nowotki, Darskowo) nie dostarczyły argumentów wskazujących na ciągłość użytkowania wymienionych cmentarzysk od późnej epoki brązu aż po okres lateński, raczej wskazując na ich jednofazowy charakter. Podobną sytuację obserwujemy na terenie tzw. Wyspy Bruskiej, na której odkryte zostało cmentarzysko w Orliku, wypełniając lukę w osadnictwie pomiędzy kulturą łużycką i pomorską.

¹ E. Petersen, *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin 1929, s. 116; W. La Baume, *Die Anfangsstufe der ostgermanischen Gesichtsturnenkultur*, „Prussia” 1939, t. 32, cz. II, s. 226; J. Kostrzewski, *Dwa cmentarzyska kultury pomorskiej w Dębówku Nowem w powiecie wyrzyskim i w Warszkwie III w pow. morskim. Przyczynek do zagadnienia pochodzenia kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej*, „Wiadomości Archeologiczne” 1933, t. 12, s. 59.

² L. J. Łuka, *Kultura wejherowsko-krotoszyńska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 4, *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, Wrocław 1979, s. 147–148; T. Malinowski, *Podstawy wyróżniania kultury pomorskiej*, [w:] *Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*, Słupsk 1990, s. 323–335; J. Podgórski, *W kwestii tzw. grupy wielkowiejskiej*, [w:] *Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*, Słupsk 1990, s. 337–359.

³ Podgórski, *W kwestii...*, s. 337.

Cmentarzysko w Orliku, stan. 4 (rys. 1), odkryto w 1990 r. w czasie budowy domu przez Marcelę Piechowskiego. W trakcie kopania fundamentów natrafiono na pierwszy grób, który uległ całkowitemu zniszczeniu. Kamienie z komory grobowej użyto do budowy, a ułamki naczyń

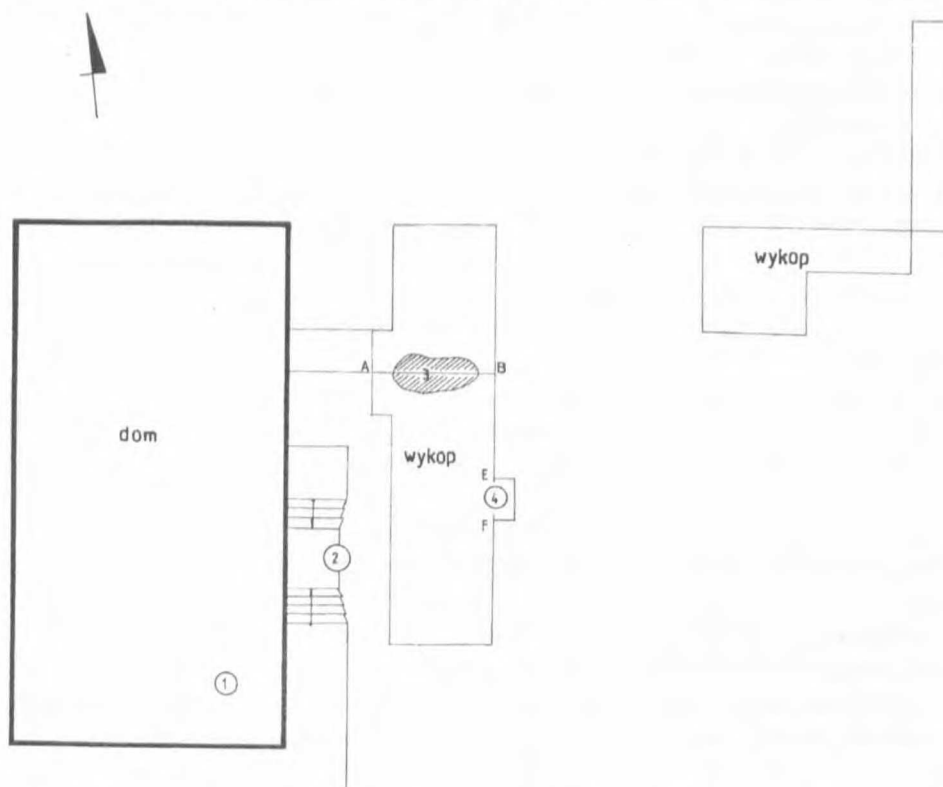
Rys. 1. Orlik, gm. Brusy, stan. 4. Plan sytuacyjny stanowiska

i przepalone kości ludzkie wywieziono razem z piaskiem na groblę sypaną na łące. Wiosną 1991 r. budowano schodki prowadzące do domu. Wtedy właśnie odkryto następny grób oznaczony numerem 2 (rys. 2). Tym razem starano się wydobyć gliniane naczynia znajdujące się wewnątrz kamiennej konstrukcji, jednak w czasie niefachowo prowadzonej „eksploracji” naczynia rozsypały się. Do ekspedycji wykopaliskowej UŁ prowadzącej badania w Leśnie zabytki dotarły w postaci ułamków przemieszanych z przepalonymi kośćmi i piaskiem. Z relacji odkrywców wynikało, że naczynia stały w komorze grobowej wykonanej z polnych kamieni, a kości znajdowały się tylko w jednym większym naczyniu. Po wyklejeniu ułamków ceramiki okazało się, że w zniszczonym grobie znajdowały się trzy naczynia:

Popielnica (rys. 5a) dwustożkowata o zaokrąglonym załomie brzuśca, barwy żółtoszarej. Powierzchnia popielnicy górą gładzona, poniżej załomu brzuśca lekko chropowata. Krawędź wyodrębniona, wychylona na zewnątrz. Szyjka nie wyodrębniona. Dwustożkowaty brzusec na największej wydętości

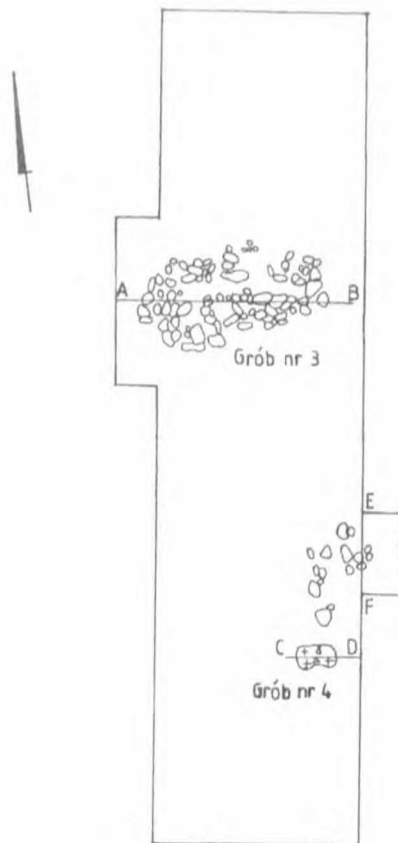
dekorowany pojedynczym pasmem dołków paznokciowych. Poniżej dołków powierzchnia popielnicy chropowata. Dno płaskie, wyodrębnione. Wymiary: wysokość 18,4 cm, średnica wylewu 16,6 cm, średnica brzuśca 22,8 cm, średnica dna 9 cm. W popielnicy znajdowały się przepalone kości dziecka w wieku 10–12 lat⁴.

Naczynie wazowate (rys. 5b) pełniące funkcje przystawki. Barwa brunatnoszara, powierzchnia gładka. Krawędź naczynia wyodrębniona, wychylona na zewnątrz. Szyjka nie wyodrębniona. Na wysokości granicy szyjki i brzuśca trzy nie przekłóte pseudoucha rozmieszczone symetrycznie na obwodzie naczynia. Na poziomie wymienionych pseudouch ornament krokiewkowy wykonany czterema liniami rytymi. Brzusiec łagodnie profilowany. Dno płaskie wyodrębnione. Wymiary: wysokość 16,4 cm, średnica wylewu 16,2 cm, średnica brzuśca 20,8 cm, średnica dna 9 cm.

Rys. 2. Orlik, gm. Brusy, stan. 4. Plan sytuacyjny wykopów i budynku z zaznaczonymi miejscami odkrycia i numerami grobów

⁴ Analizy antropologiczne przepalonych kości ludzkich z cmentarzyska w Orliku wykonał mgr G. Mazur z Zakładu Antropologii UŁ.

Rys. 3. Orlik, gm. Brusy, stan. 4. Plan ogólny wykopu z zaznaczonymi grobami nr 3 i 4

Misa (rys. 5c) barwy brunatnoszarej, o powierzchni szorstkiej. Krawędź misy lekko zgrubiała. Szyjka wklęsła, słabo wyodrębniona. Przy krawędzi i u podstawy szyjki taśmowate ucho. Dno płaskie, wyodrębnione. Wymiary: wysokość 8,4 cm, średnica wylewu 21,4 cm, średnica dna 9 cm.

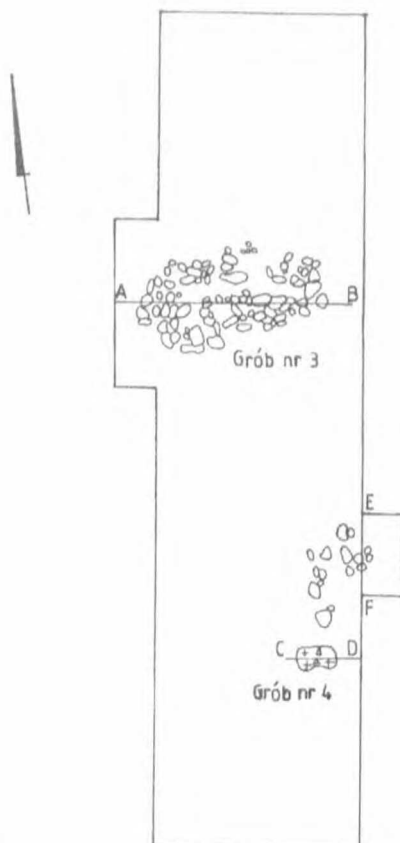
Opisane naczynia reprezentowały formy charakterystyczne dla fazy wielkowiejskiej z okresu halsztackiego C, nieznane do tej pory na terenie Wyspy Bruskiej. Zdając sobie sprawę z rangi odkrycia podjęto starania o zezwolenie na założenie wykopów sondażowych w pobliżu nowo zbudowanego domu. Po uzyskaniu zgody właściciela prace rozpoczęto we wrześniu 1991 r. Założono wykop o wymiarach $10 \times 2,5$ m, równoległy do budynku

oraz dwa mniejsze wykopy usytuowane w centrum obejścia. Wykopy te mierzyły 5×1 m (jeden z nich został w trakcie badań poszerzony). W wymienionych wykopach nie stwierdzono śladów działalności człowieka (rys. 2). W wykopie obok domu odkryto grób obwarowany (?) oznaczony numerem 3 i zniszczony grób z konstrukcją kamienną oznaczony numerem 4 (rys. 3).

Grób nr 3 odkryty został na głębokości około 40 cm od powierzchni, tuż pod warstwą próchnicy. Na tym poziomie odsłonięty został regularny bruk o wymiarach 230×100 cm (rys. 4a). Użyte do jego budowy kamienie polne nie nosiły śladów obróbki. Stwierdzono, że na obwodzie bruku znajdują się kamienie nieco większe. W części środkowej były mniejsze i ułożone w większych odstępach, co powodowało, że część komory grobowej na tym poziomie nie była pokryta kamieniami. W czasie dalszej eksploracji, na głębokości około 70 cm od powierzchni bruku, w centrum konstrukcji kamiennej odsłonięto cztery naczynia (rys. 4b). Omówiony układ pozwala przypuszczać, że komora grobowa wykonana została w następujący sposób: po wykopaniu odpowiednich rozmiarów jamy grobowej ściany i dno wyłożono kamieniami, a następnie do tak przygotowanej komory grobowej wstawiono popielnicę z przystawkami. Wnętrze komory zasypano kamieniami, zapewne dość ostrożnie, ponieważ naczynia pozostały nie uszkodzone. W omawianym grobie odkryto następujące naczynia.

Popielnica (rys. 5d) dwustożkowata z zaokrąglonym załomem brzuśca, barwy żółtoszarej i gładkiej powierzchni. Krawędzie ledwie zaznaczone łagodnie przechodzą w dwustożkowaty brzusiec zaokrąglony w miejscu największej wydętości. Dno płaskie wyodrębnione. Wymiary: wysokość 20,6 cm, średnica wylewu 20,8 cm, średnica brzuśca 26,6 cm, średnica dna 9,2 cm. W popielnicy znajdowały się przepalone kości kobiety w wieku 40–55 lat.

Naczynie wazowate (rys. 5f) barwy szaroczarnej i gładkiej powierzchni. Krawędź naczynia wyodrębniona, silnie wychylona na zewnątrz. Szyjka cylindryczna, łagodnie przechodząca w brzusiec. Na granicy szyjki i brzuśca niewielkie taśmowate ucho. Górna nasada ucha przytwierdzona do naczynia w połowie wysokości szyjki. Dolna nasada na granicy szyjki i brzuśca. Granica szyjki i brzuśca podkreślona trzema dookołnymi liniami rytymi. Na brzuścu tzw. ornament krokiewkowy wykonany pięcioma liniami rytymi. Na wysokości ucha ukośne linie ornamentu krokiewkowego zastąpione zostały czterema pionowymi liniami rytymi. Brzusiec omawianego naczynia silnie profilowany. Dno płaskie, wyodrębnione. W naczyniu tym znajdowała się niewielka ilość (10 g) przepalonych kości ludzkich, które znalazły się tutaj zapewne przypadkowo. Wymiary: wysokość 13,2 cm, średnica wylewu 16,8 cm, średnica brzuśca 20,8 cm, średnica dna 7,4 cm.

Rys. 3. Orlik, gm. Brusy, stan. 4. Plan ogólny wykopu z zaznaczonymi grobami nr 3 i 4

Misa (rys. 5c) barwy brunatnoszarej, o powierzchni szorstkiej. Krawędź misy lekko zgrubiała. Szyjka wklęsła, słabo wyodrębniona. Przy krawędzi i u podstawy szyjki taśmowate ucho. Dno płaskie, wyodrębnione. Wymiary: wysokość 8,4 cm, średnica wylewu 21,4 cm, średnica dna 9 cm.

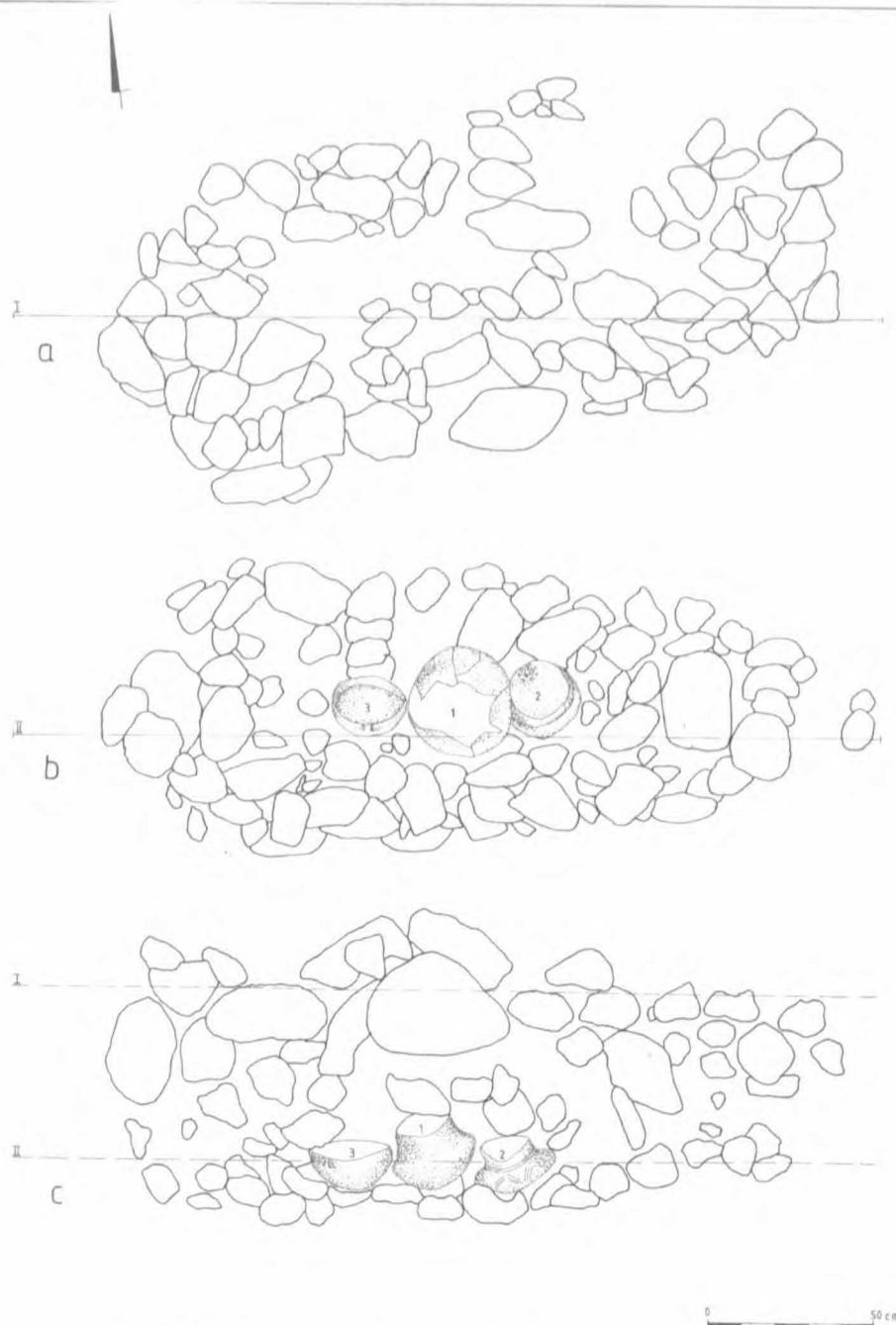
Opisane naczynia reprezentowały formy charakterystyczne dla fazy wielkowiejskiej z okresu halsztackiego C, nieznane do tej pory na terenie Wyspy Bruskiej. Zdając sobie sprawę z rangi odkrycia podjęto starania o zezwolenie na założenie wykopów sondażowych w pobliżu nowo zbudowanego domu. Po uzyskaniu zgody właściciela prace rozpoczęto we wrześniu 1991 r. Założono wykop o wymiarach $10 \times 2,5$ m, równoległy do budynku

oraz dwa mniejsze wykopy usytuowane w centrum obejścia. Wykopy te mierzyły 5×1 m (jeden z nich został w trakcie badań poszerzony). W wymienionych wykopach nie stwierdzono śladów działalności człowieka (rys. 2). W wykopie obok domu odkryto grób obwarowany (?) oznaczony numerem 3 i zniszczony grób z konstrukcją kamienną oznaczony numerem 4 (rys. 3).

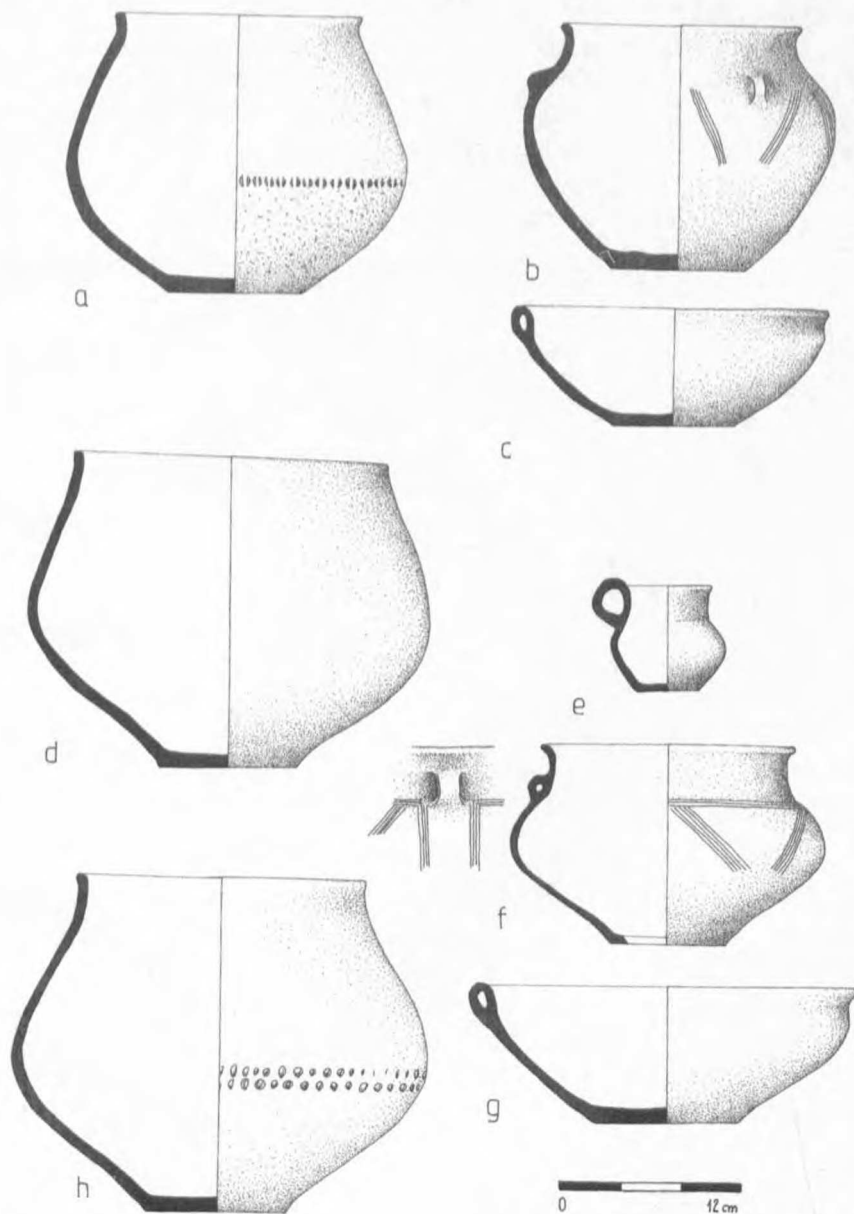
Grób nr 3 odkryty został na głębokości około 40 cm od powierzchni, tuż pod warstwą próchnicy. Na tym poziomie odsłonięty został regularny bruk o wymiarach 230×100 cm (rys. 4a). Użyte do jego budowy kamienie polne nie nosiły śladów obróbki. Stwierdzono, że na obwodzie bruku znajdują się kamienie nieco większe. W części środkowej były mniejsze i ułożone w większych odstępach, co powodowało, że część komory grobowej na tym poziomie nie była pokryta kamieniami. W czasie dalszej eksploracji, na głębokości około 70 cm od powierzchni bruku, w centrum konstrukcji kamiennej odsłonięto cztery naczynia (rys. 4b). Omówiony układ pozwala przypuszczać, że komora grobowa wykonana została w następujący sposób: po wykopaniu odpowiednich rozmiarów jamy grobowej ściany i dno wyłożono kamieniami, a następnie do tak przygotowanej komory grobowej wstawiono popielnicę z przystawkami. Wnętrze komory zasypano kamieniami, zapewne dość ostrożnie, ponieważ naczynia pozostały nie uszkodzone. W omawianym grobie odkryto następujące naczynia.

Popielnica (rys. 5d) dwustożkowata z zaokrąglonym załomem brzuśca, barwy żółtoszarej i gładkiej powierzchni. Krawędzie ledwie zaznaczone łagodnie przechodzą w dwustożkowaty brzusiec zaokrąglony w miejscu największej wydętości. Dno płaskie wyodrębnione. Wymiary: wysokość 20,6 cm, średnica wylewu 20,8 cm, średnica brzuśca 26,6 cm, średnica dna 9,2 cm. W popielnicy znajdowały się przepalone kości kobiety w wieku 40–55 lat.

Naczynie wazowate (rys. 5f) barwy szaroczarnej i gładkiej powierzchni. Krawędź naczynia wyodrębniona, silnie wychylona na zewnątrz. Szyjka cylindryczna, łagodnie przechodząca w brzusiec. Na granicy szyjki i brzuśca niewielkie taśmowate ucho. Górna nasada ucha przytwierdzona do naczynia w połowie wysokości szyjki. Dolna nasada na granicy szyjki i brzuśca. Granica szyjki i brzuśca podkreślona trzema dookołnymi liniami rytymi. Na brzuścu tzw. ornament krokiewkowy wykonany pięcioma liniami rytymi. Na wysokości ucha ukośne linie ornamentu krokiewkowego zastąpione zostały czterema pionowymi liniami rytymi. Brzusiec omawianego naczynia silnie profilowany. Dno płaskie, wyodrębnione. W naczyniu tym znajdowała się niewielka ilość (10 g) przepalonych kości ludzkich, które znalazły się tutaj zapewne przypadkowo. Wymiary: wysokość 13,2 cm, średnica wylewu 16,8 cm, średnica brzuśca 20,8 cm, średnica dna 7,4 cm.

Rys. 4. Orlik, gm. Brusy, stan. 4. Plan grobu nr 3; a – rzut poziomy komory grobowej, poziom I; b – rzut poziomy dna komory grobowej, poziom II; c – przekrój przez komorę grobową z zaznaczonymi poziomami wykonania planów płaskich

Rys. 5. Orlik, gm. Brusy, stan. 4. Popielnice i przystawki z grobów: a-c grób nr 2, d-g grób nr 3, h - grób nr 4; a, d, h - popielnice, b, f - naczynia wazowate, c, g - misy, e - kubek

Misa (rys. 5g) barwy żółtoszarej i szorstkiej powierzchni. Krawędź misy wyodrębniona, wychylona na zewnątrz. Przy krawędzi taśmowate ucho. Szyjka słabo zaznaczona. Dno płaskie, wyodrębnione. Wymiary: wysokość 9 cm, średnica wylewu 25,2 cm, średnica dna 9,5 cm.

Kubek (rys. 5e) barwy szaroceglastej i szorstkiej powierzchni. Krawędź kubka lekko zgrubiała. Szyjka cylindryczna, oddzielona od brzuśca niewielkim plastycznym uskokiem. Taśmowate ucho przytwierdzone do kubka przy krawędzi i na granicy szyjki i brzuśca. Brzusiec dwustożkowy, łagodnie profilowany. Dno płaskie, wyodrębnione. Wymiary: wysokość 7 cm, średnica wylewu 6 cm, średnica brzuśca 8 cm, średnica dna 4,6 cm.

Kolejny grób, oznaczony numerem 4, odkryty został także w wykopie obok domu (rys. 3). Po zdjęciu warstwy próchnicy, w której występowały ułamki ceramiki i pojedyncze przepalone kości ludzkie, odsłonięto regularną prostokątną jamę o wymiarach 50 × 30 cm i głęboką na 50 cm. W wypełnisku stwierdzono duże ułamki ceramiki oraz przepalone kości ludzkie. Wypełnisko jamy miało charakter nowożytny, o czym świadczyła jego spoistość oraz domieszka próchnicy i gliny. Układ ułamków ceramiki, przemieszanie z popiołem i przepalonymi kośćmi, wyraźnie wskazywał na wtórny charakter depozytu. Około 30 cm na północ od omawianej jamy odsłonięta została nieregularna konstrukcja kamienna składająca się z luźno rozmieszczonych pojedynczych kamieni i czterech nieco większych kamieni tworzących niewielką komorę grobową. Opisany układ pozwala przypuszczać, że mamy do czynienia ze zniszczonym grobem skrzynkowym, zapewne obwarowanym, na co wskazywałyby luźno rozmieszczone niewielkie kamienie. Grób ten najprawdopodobniej odkryty został przypadkowo. Popielnica z przepalonymi kośćmi uszkodzona przez przypadkowego odkrywcę zakopana została ponownie w pobliżu odkrytego grobu. Po wyklejeniu wydobytych ułamków ceramiki, okazało się, że pochodzą one z dwustożkowej popielnicy o zaokrąglonym załomie brzuśca.

Popielnica (rys. 5h) była barwy żółtoszarej o powierzchni górą gładzonej, dołem lekko chropowatej. Krawędź popielnicy, lekko zgrubiała, łagodnie przechodziła w stożkowaty brzusiec dekorowany na największej wydętości dwoma liniami dołków paznokciowych. Poniżej dołków powierzchnia popielnicy była chropowata. Dno płaskie, wyodrębnione. Wymiary: wysokość 22 cm, średnica wylewu 19 cm, średnica brzuśca 27,6 cm, średnica dna 10 cm. Zebrane przepalone kości (355 g) były kośćmi osobnika dorosłego, którego wieku ani płci nie udało się określić.

Opisane materiały, mimo wielu uszkodzeń powstałych w czasie przypadkowych odkryć, stanowią niezwykle cenne uzupełnienie bazy źródłowej w mikroregionie leśnieńskim, a także w całej południowej części Pomorza Wschodniego. Zbiór naczyń pochodzących z grobów odkrytych w Orliku reprezentuje formy charakterystyczne dla tzw. fazy wielkowiejskiej. Najbardziej

typowe dla wymienionej fazy popielnice dwustożkowe z zaokrąglonym załomem brzuśca znane są z okolic Wejherowa⁵ (Gościcino, grób nr 29; Luzino stan. 11, grób nr 2, stan. 16, grób nr 1 i nr 2) i okolic Pucka⁶ (Chłapowo, Swarzewo), ale także nieco bardziej rozproszone terytorialnie występują w rejonie Sławna, Słupska, Bytowa i Lęborka⁷. Naczynia wazowate, zwane przez J. Kostrzewskiego amforami reprezentowane są mniej licznie⁸. Najbliższych analogii można upatrywać na cmentarzysku w Gostkowie w okolicach Bytowa⁹. Misy i kubek należą do form bardziej uniwersalnych, znanych zarówno w późnej fazie kultury łużyckiej, jak i w kulturze pomorskiej. Jedyne nienaruszony grób (nr 3) jest obiektem nietypowym, do którego brak bezpośrednich analogii. Najbliższy typologicznie wydaje się grób nr 26 z Gościcina¹⁰. Oba wymienione groby określone zostały jako obwarowane; wydaje się jednak, że zamysłem ich budowniczych było umocnienie ścian komory grobowej, do której wstawiano naczynia, a nie obsypywanie kamieniami ustawionych naczyń. Możemy zatem przyjąć, że ta dość specyficzna forma grobu zasługuje na odrębną nazwę – grobu obwarowanego typu Orlik. Cmentarzysko w Orliku było niewątpliwie obiektem rozleglejszym. Wskazują na to informacje okolicznych mieszkańców o odkrywaniu grobów z konstrukcjami kamiennymi w okresie międzywojennym. Chronologia omawianego cmentarzyska wyznaczana przez naczynia na okres halszacki C nie budzi wątpliwości, podobnie jak przynależność omawianego cmentarzyska do fazy wielkowiejskiej. Rodzą się one dopiero wtedy, gdy podejmiemy próbę wyjaśnienia związków omawianego cmentarzyska i fazy wielkowiejskiej z kulturą łużycką lub pomorską. Problem ten nabiera szczególnego znaczenia w kontekście całościowo przebadanego cmentarzyska w Leśnie (stan. 2), na którym obok grobów kultury wielbarskiej oraz grobów kultury pomorskiej występują także groby kultury łużyckiej¹¹, brak natomiast grobów z fazy wielkowiejskiej. Grobów z fazy wielkowiejskiej brak także na stosunkowo licznych cmentarzyskach kultury pomorskiej w okolicach Leśna i Brus. Można zatem przypuszczać, że cmentarzyska z wymienionej fazy lokowane

⁵ J. Szwed, *Cmentarzysko grupy kaszubskiej kultury łużyckiej w Gościcinie pow. Wejherowo*, „Pomorania Antiqua” 1975, t. 6, s. 460, tabl. IIIe, XIIb. Wiącek, *Z badań nad osadnictwem z wczesnej epoki żelaza na terenie Luzina pow. wejherowski*, „Pomorania Antiqua” 1972, t. 4, s. 247–287.

⁶ L. J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim*, t. 1, Wrocław, 1966, s. 472, tabl. XIII 3; La Baume, *Die anfangsstufe...*, s. 215–244.

⁷ J. Kostrzewski, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 359, zestawienie nr 54 i 55.

⁸ Tamże, s. 360, zestawienie nr 56.

⁹ Tamże, s. 209, ryc. 167–2.

¹⁰ Szwed, *Cmentarzysko...*, tabl. Xb.

¹¹ K. Walenta, *The Dynamics of Settlement Changes in the Microregion of Leśno in the East Pomerania*, „Peregrinatio Gothica” 1992, vol. III, Universitets Oldsaksamlings Skrifter, Oslo, no 14, s. 177–190.

były w odrębnych miejscach w stosunku do cmentarzysk kultury łużyckiej i kultury pomorskiej.

Podobną sytuację można obserwować w innych rejonach Pomorza, o czym wspomniano we wstępnej części artykułu. Słuszne zatem wydają się propozycje J. Podgórskiego¹², traktujące na równi grupę kaszubską kultury łużyckiej (faza IB – Siemirowice), fazę wielkowiejską (faza IIA – Władysławowo) oraz kulturę pomorską (faza IIB – Karczemki). Można dyskutować o trafności zastosowanej terminologii, jednak coraz więcej faktów potwierdza odrębność fazy wielkowiejskiej – władysławowskiej – w stosunku do tradycyjnie rozumianej kultury łużyckiej i kultury pomorskiej. Wydaje się jednak, że rozwiązanie tego problemu należy upatrywać w dalszym kompleksowym badaniu cmentarzysk i mikroregionów osadniczych, pozwalającym uchwycić kontynuację lub dyskontynuację osadniczą i zapewne kulturową.

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Łódzkiego

Krzysztof Walenta

NEW MATERIALS OF THE SO-CALLED WIELKA WIEŚ PHASE AT ORLIK,
BRUSY COMMUNE, SITE 4

The site at Orlik is located in the so-called Leśno microregion, which has been investigated for several years by the Archaeological Expedition of Łódź University. Of the 4 graves recorded on the site the first has been totally destroyed by building operations. Finds from another grave, also revealed during building works, have found their way to the Expedition and proved to represent forms rarely encountered in this part of Pomerania, and typical of the so-called Wielka Wieś phase of Hallstatt C. Excavations conducted in the region of the first two graves have yielded another two burials: no 3, well preserved and no 4, damaged. Pottery from the graves is typical of Hallstatt C. On the other hand, undisturbed grave no 3 was unique in form. Its bottom and the walls of the burial chamber were built of field stones, while the vessels put inside the chamber were covered with a loose stone pavement. This grave is closest in form to the so-called stone-set graves. The site is an important addition to archaeological sources in the Leśno microregion and in the whole southern part of East Pomerania.

¹² J. Podgórski, *Fazy cmentarzysk kultury łużyckiej i pomorskiej na Pomorzu Wschodnim*, [w:] *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami. Materiały z konferencji*, Rzeszów 1992, s. 199–214.